

Різнорівневі діалектизми в романі трапляються не тільки в діалогах героїв, але й в авторському мовленні. Письменник ними послуговується з метою відтворення регіонального колориту та для мовної характеристики персонажів.

Література

1. Лис В. С. Іван і Чорна Пантера : роман / Володимир Савович Лис. – Х. : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2012. – 320 с.

УДК 811.161.2'42

АВТОІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ КІНЬ, ХАТА ЯК ФОРМАНТИ СМИСЛОВОЇ ЦІЛІСНОСТІ ПОЕЗІЙ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Яновська О. А.

У статті охарактеризовано міжтекстові зв'язки ключових слів кінь, хата у поезіях М. Вінграновського "Будеш, мати, мене зимувати", "Скаче полем..." та "Сестри білять яблуні в саду". У повторенні ключових слів убачаємо повторення смислів, їх варіювання, перегук, що є виявленням авторського діалогу в смислової структурі тексту і свідчить про художню цілісність авторського бачення. Ключові слова: автоінтертекстуальність, ключові слова, текст, семантика, художня цілісність, підтекст, смисл, автор.

В статье охарактеризованы межтекстовые связи ключевых слов конь, хата в поэзиях Н. Винграновского "Будеш, мати, мене зимувати", "Скаче полем..." и "Сестри білять яблуні в саду". В повторении ключевых слов усматриваем повторение смыслов, их варьирование, переключку, что является проявлением авторского диалога в смысловой структуре текста, свидетельствует о художественной целостности авторского видения. Ключевые слова: автоинтертекстуальность, ключевые слова, текст, семантика, художественная целостность, подтекст, смысл, автор.

The article describes text links between keywords horse, hut in poetry M. Vingranovsky. In repeating keywords the author sees repetition of sense, their variation that is a manifestation of the author's dialogue in the semantic structure of the text, indicates the artistic integrity of the author's vision. Key words: autointertextuality, keywords, text, semantics, artistic integrity, implications, the sense, author.

Одним із складників інтертекстуальності художнього твору є автоінтертекстуальність. Проблема міжтекстових зв'язків окреслена ще в праці М. Бахтіна "Проблеми поетики Достоевського": "Діалогічне ставлення можливе і до свого власного висловлювання в цілому, до окремих його частин і до окремого слова в ньому <...>" [1, с. 398–399]. Найґрунтовніше поняття і сутність автоінтертекстуальності розроблено Н. Фатєєвою [11]. Дослідниця зазначає, що тексти одного автора утворюють текстово-метатекстовий ланцюг, взаємно інтегруючи смисл один одного та експлікуючи поверхневі семантичні перетворення кожного з них, "коли при створенні нового тексту система опозицій, ідентифікацій і маскуваня діє уже в структурі ідіолекту певного автора, створюючи багатовимірність його "Я" [11, с. 20, 91]. За таких умов "відбувається включення двох авторських голосів у різних темпоральних зрізах" [11, с. 5], що дає змогу утворити конструкції "текст у тексті" і "текст про текст". Хоч інтертекстуальність перебуває в колі досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних філологів, проте аспект автоінтертекстуальності в основному розроблено в літературознавстві, зокрема на рівні мотивів, тем, ідей, системи образів, художніх засобів (С. Бортник, К. Баліна, О. Ліпінська, Г. Колодкевич, С. Киричук, М. Даракчі, В. Просалова тощо). У мовознавстві ж проблема автоінтертекстуальності як складова смислової цілісності художнього тексту не була об'єктом окремого дослідження, що й зумовлює **актуальність** пропонованої розвідки.

Мета статті – охарактеризувати міжтекстові зв'язки ключових слів *кінь, хата* в поезіях М. Вінграновського "Будеш, мати, мене зимувати", "Скаче полем..." та "Сестри білять яблуні в саду". Задля досягнення окресленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**: з'ясувати семантику ключових слів *кінь, хата* в структурно-мовленнєвій організації зазначених віршів, простежити роль семантичних зв'язків між цими ключовими словами в утворенні смислової цілісності поетичного тексту. **Об'єктом** дослідження є мова поезії М. Вінграновського.

Поетичний текст має найскладнішу смислову організацію серед усіх художніх текстів. Як єдиний текст можна розглядати і один вірш, і всю поетичну спадщину.

Проте лише в другому випадку можна простежити реалізацію цілісної авторської свідомості. З такого погляду результативним є виявлення міжтекстових зв'язків ключових слів, що є наскрізними у творчому доробку автора. Ключові слова (далі – КС) дослідники називають ще словами-скріпами, ключовими знаками, смисловими ядрами, наскрізними словами, домінантами тощо [5, с. 174]. Основними ознаками КС є багатозначність, семантична ускладненість; здатність конденсувати, згортати інформацію, виражену цілим текстом, об'єднувати основний зміст, виражати ідею твору. Саме через КС відбувається зіставлення фактологічного та концептуального рівнів тексту, сприйняття його цілісності. Як зазначає В. Лукін, КС відбивають індивідуальність автора; передають ту саму думку, яка варіюється протягом тексту, утворюючи своєрідне семантико-тематичне поле, релевантне тільки для цього тексту [5, с. 174–187]. Зв'язки між КС становлять структурно-семантичний каркас поетичного тексту. КС можна розглядати з різних точок зору, проте в цьому разі для нас цікавим є дослідження КС як вияв цілісності художнього світу автора. За КС постають семантичні ідеї, що мають варіативне виявлення. Повторюваність ключових слів є автокомунікацією, внутрішнім діалогом, що свідчить про сталість смислів, близькість мотивів, ідей. КС постає не як формальний елемент тексту через свою повторюваність у ньому, а як репрезентант тексту, як явище його оформлення.

За спостереженнями В. Калашника та М. Філона, індивідуалізована картина світу М. Вінграновського не тільки у своєму текстовому, але й підтекстовому вираженні закорінена у фольклор [4, с. 228]. Номінації *кінь*, *хата* є домінантами художньо-семантичної організації в багатьох віршах М. Вінграновського, зокрема й у поезіях “Будеш, мати, мене зимувати”, “Скаче полем...” та “Сестри білять яблуні в саду”. Спочатку розглянемо міжтекстові зв'язки КС *кінь* у двох наведених віршах.

*Будеш, мати, мене зимувати,
Будеш мати мене коло хати,
Будеш мати мене коло хати...
Ходить полем мій кінь вороненький,
Ходить полем мій кінь молоденький,
Ходить полем коник молоденький...
Будеш, коню, мені воювати,
Будеш, коню, собі долю мати,
Будеш, коню, собі волю мати...
А ти, мати, мене та від хати,
Будеш, мати, мене проводжати,
Мене проводжати та не забувати... [2, с. 86].*

*Скаче полем
Скаче полем кінь лихий,
Скаче полем кінь лихий,
І ковил полоще небокрай.
Може, доля на віки
В шлях подалася дзвінкий?
Вітер! Серце роздмухай,
Як міхи...*

*Хто вуздечку зняв з коня,
Хто вуздечку зняв з коня?
Чом біжить він і шукає що?
Тільки мускули дзвенять,
Тільки очі пломенять,
Як в людини... Ой, загине!*

*Повний сили кінь летить!
Не загине!
Знає, що йому робить, як людина...
Заздрю! [6, с. 89].*

Образи в поетичному тексті постають для читача насамперед у своєму прямому значенні. Інтенції розгортання смислу читацького сприйняття залежать від

здатності розуміти коди, які використовує автор. Дискурсивний вияв слів і націлює читача на розкриття цих кодів. На перший погляд, вірші є прозорими за змістом, схожі вони й за поетичним синтаксисом та образами *коня, доли, поля*. Заголовки поезій одразу задають перспективу розгортання смислу: у першому вірші – це словообраз *мати*, у другому – неявно виражена лексема *кінь*. У вірші “Будеш, мати, мене зимувати” словообрази функціонують таким чином: у першій строфі – *мати*; у другій, третій – *кінь*; у четвертій – *мати*. Така композиція та вживання словообразу *кінь* у другій та третій строфах кожного рядка (шість разів) свідчать про те, що цей образ є ключовим у смисловій структурі тексту. Словосполучення *мене зимувати* в першому рядку вірша задає проєкцію семантичного сприйняття читачем усього твору, є ключовим і для розкриття образів ліричного героя, і словообразів *хата, кінь*. Саме така структурно-сміслова організація поетичного тексту є авторською підказкою для прочитання коду, націлює на сприйняття образів не лише в прямому значенні. Ліричний герой зображує себе другорядно, через дії *матері* та *коня*, неявний образ ворога, котрий експлікується через семантику дієслова *воювати* (*Будеш, коню, мені воювати*). За народним уявленням, кінь – незмінний супутник воїна. У фольклорі козак звертається до коня, як до побратима, заповідає йому, умираючи, передати звістку товаришам та рідним [8, с. 115]. Зміна епітетів у другій строфі *мій кінь вороненький* – *мій кінь молоденький* – *коник молоденький* є ключовою для тлумачення коня як вірного товариша козака, як активного учасника комунікативного акту, оскільки епітет *вороний* (кінь) є постійним, натомість епітет *молодий* у фольклорі вживається лише стосовно козака.

У цьому вірші кожна наступна строфа допомагає прочитувати попередню. Ключем для прочитання рядка *Будеш, коню, мені воювати* (очікуваною є конструкція *воювати зі мною*) стають ужиті займенники *мій, мені, собі* (*Мені воювати – собі долю мати – собі волю мати...* [2, с. 86]). Категорія часу від теперішнього до майбутнього реалізується через використання займенника *мій*, а потім через його відсутність та фігуру умовчання (*Ходить полем мій кінь вороненький <...> мій кінь молоденький <...> коник молоденький...* [2, с. 86]): словообраз *мій кінь* указує на те, що козак ще живий, а відсутність займенника – на смерть господаря, свободу коня. Суб'єктом дії стає кінь, що втратив вершника.

У поетичному тексті М. Вінграновського доля ліричного суб'єкта є визначеною, фатальною, що відповідає фольклорному зображенню козака. Кінь, за народнопоетичною традицією, може передбачати майбутнє господаря, зокрема спотикання коня біля воріт віщує смерть козакові. У поезії М. Вінграновського кінь *ходить полем*, що символізує неминучу битву. У фольклорних текстах *кінь* після загибелі козака сумує за господарем, несе звістку рідним про смерть, отже, має свою долю, волю.

У вірші “Скаче полем...” заголовок містить неявно виражений словообраз *кінь*, який стає наскрізним для всієї поезії (лексему *кінь* ужито п'ять разів). Початок є надзвичайно потужним: потрійний повтор (заголовок і перші два рядки) та інтонаційно сильні позиції початку і кінця першого рядка, а саме перше слово *скаче* та останнє *лихий* містять сему руху, одразу задають експресію. Інверсія епітета *кінь лихий* надає йому значущості. Оскільки епітет ужито на початку вірша, то з'ясувати одразу його значення ще неможливо. Лексема *лихий* має значення “який чинить лихо, здатний чинити лихо; який сердиться, лютує; сердитий, лютий; нестримно, нерозсудливо сміливий; баский (про коней)” [9, с. 496]. За змістом ідеться про значення “*нестримно сміливий; баский (про коней)*”, проте смислова варіативність при першому прочитанні є не менш важливою – задано образ напівміфічного коня, котрий надалі за текстом розкривається за принципом градації через семантику дієслів *скаче* (перша строфа) – *біжить* (друга строфа) – *летить* (третья строфа). У народній уяві *кінь* символізує неусвідомлену природну силу, є однією з найбільш міфологізованих тварин: віщує майбутнє, знає всі таїни світу; побратим-кінь може летіти між світами туди, де живуть предки; у казках виконує роль провідника до іншого світу.

Метафоричний образ *і ковил полове небокрай* є асоціативно містким: описано панорамність від землі (ця стихія представлена лексемою *ковил*) до неба; *кінь*, що біжить полем, є межею між цими двома стихіями; сріблясті “хвилі” ковили асоціюються з безмежним морем; ковил, за народними уявленнями, символізує волю, оскільки південні степи, де він росте, пов'язані з козацьким життям, походами,

духом свободи. У козацьких повір'ях степову ковилу вважають травом мертвих, що росте на могилах пращурів-козаків. Градація реалізується і через зорове та слухове сприйняття слів: *шлях дзвінкий, вітер, мускули дзвенять, очі пломеняють*. У першій строфі звучить мотив вічності, *кінь* символізує долю: *Може, доля на віку В шлях подалася дзвінкий?* [6, с. 89]. У персоніфікованій метафорі *Вітер! Серце роздмухай, як міхи...* звернення до стихій природи, зокрема вітру, відповідає давнім уявленням слов'ян, до того ж вітер для козаків є символом волі.

Якщо у вірші *“Будеш, мати, мене зимувати”* оповідь подано від імені першої особи – козака, що загине, то в поезії *“Скаче полем...”* – від імені першої особи ліричного героя-спостерігача. Образ загиблого козака заявлено імпліцитно повторюваним риторичним питанням *Хто вуздечку зняв з коня?* Вуздечку зняв господар, вершник. Народне прислів'я *“Як сів на коня, то й доля моя”* свідчить про життєву нерозривність козака та коня. Кінь стає вільним тільки після смерті господаря.

У вірші *“Скаче полем...”* привертає увагу фігура умовчання після двічі вжитого порівняння коня з людиною. На нашу думку, у першому випадку: *Тільки мускули дзвенять, тільки очі пломеняють, як в людини... Ой, загине!* подано опис коня як супутника козака в поєдинках, як вірного товариша, помічника та заявлено натяк на образ загиблого вершника-козака, а тому в ліричного героя-оповідача з'являється занепокоєння і за життя коня: *Ой, загине!* Проте через рядок подано окличне заперечне речення: *Не загине! Знає, що йому робить, як людина...* У цьому ж порівнянні акцентовано увагу на тому, що *кінь* має власну долю, як і людина, отже, він не загине.

Композиційно наратор з'являється лише в кінці твору, що простежується через вислови *Ой, загине! <...> Не загине! <...> Заздрю!* Останнє слово в тексті є сильною позицією. Речення *Заздрю!* як пристрасне бажання досягти того, що є в іншого, є вираженням авторського ставлення, розв'язкою для заявленого раніше в тексті порівняння коня з людиною.

Отже, у порівнюваних двох віршах їхня семантична організація є виявом авторської модальності, що скріплює всі одиниці тексту в естетичну цілісність. Слово *кінь*, що є одним з основних у художньому світі автора, на рівні тексту стає формантом його структурної і смислової побудови. Сенси КС *кінь* в обох випадках є дуже близькими, проте вони подані з різних поглядів залежно від образу оповідача: якщо наратором є козак, що має загинути, то КС *кінь* стає сильним композиційним елементом, через розкриття словесного образу якого задається підтекст твору, а відтак розкривається його семантика як вірного товариша козака, кінь має власну долю після смерті вершника. Натомість із точки зору ліричного героя-спостерігача словообраз *кінь* постає як напівміфічна істота на межі реальності / ірреальності. Якщо у вірші *“Будеш, мати, мене зимувати”* ключовим для тлумачення коня як товариша козака є епітет *молоденький*, то у вірші *“Скаче полем...”* опис коня подано безпосередньо через порівняння з людиною.

Слова в обох віршах належать до лексико-семантичного поля *козаччина*: *поле, кінь, воювати, доля, мати* (*“Будеш, мати, мене зимувати”*), *поле, кінь, доля, ковил, шлях, вітер* (*“Скаче полем...”*), проте ці лексеми сприймаються водночас в різних смислових площинах – буквальному та образному, зокрема в першому вірші КС *кінь, доля* є фольклорними символами, а в другому – образний план КС *кінь, доля* виявляється у взаємодії фольклорної та міфологічної картин світу.

Вірш *“Будеш, мати, мене зимувати”* має ще один смисловий “місток” із поезією *“Сестри білять яблуні в саду”* через КС *хата*. Незвична композиція твору *“Будеш, мати, мене зимувати”* є авторською підказкою на особливе семантичне розгортання поетичного тексту. Перша та четверта строфи вірша утворюють кільцеве обрамлення зі стрижневим словом *хата*. Така побудова вірша відповідає семантичному наповненню КС *хата* – місце, де людина народжується та куди повертається, тому, за народним уявленням, є символом домовини [10, с. 170; 12, с. 159, 161]. Початок твору привертає увагу синтаксичною неузгодженістю *мене зимувати*, а також із погляду актуального членування речення розірваністю реми *будеш... зимувати*. Лексема *зимувати* не потребує додатка. Навмисне порушення літературної норми увиразнює семантику словоформи, яка не обмежується попереднім прочитанням *“чекати цілу зиму”*. Словообраз *мене зимувати* можна розглядати як перифразичний образ смерті. З огляду на такий контекст, висловлення з останньої строфи

Будеш, мати, мене проведжати набуває варіативного прочитання: проведжати на війну чи поховати, що узгоджується з рядком *будеш мати мене коло хати*, тобто в труні. Саме наявність фігури умовчання є чинником варіативного прочитання вірша: чекати довго, мати надію на повернення сина та даремність цього очікування.

У поезії “Сестри білять яблуні в саду” доміантними в композиції є словесні образи *мати* (ужито п’ять разів) і *хата* (ужито вісім разів):

Сестри біля яблуні в саду.

Мати білять хату та у хаті.

Біля хати білий батько на канапі

Вигріває війни та журбу.

Мати білять яблуні в саду.

Мати білять хату та у хаті.

Біля хати білий батько на канапі...

Мати білять яблуні в саду.

Мати білять хату. Білять хату...

Поезія складається з трьох строф, кожна наступна строфа на один рядок менше, ніж попередня. Формальна відсутність рядка набуває смислового розгортання: в основі синтаксичних повторів суб’єктами виконуваних дій у першій строфі є сестри, мати, батько, в другій – мати, батько, в останній – лише мати. Скорочення рядків та фігура умовчання є виразниками плину часу. Незмінним об’єктом опису в усіх трьох строфах є КС *хата, сад*, які пов’язані з давнім ритуалом українців – білити обійстя. Ритуал біління в народному українському сприйманні пов’язаний із мотивом “білого світу”, чистоти [3, с. 27, 472]. З одного боку, поки хтось живий у хаті, щороку білять хату, що свідчить про існування родинного вогнища, життя; з іншого – лексеми *білять, білий*, які організують композицію твору, асоціюються з образом смерті, оскільки білий – стародавній колір жалоби [3, с. 472]. Піч, поріг, вугли хати здавна уявлялися місцем перебування померлих предків [7, с. 119]. Скорочення рядків в аналізованій поезії задає інше її прочитання: білити хату буде нікому в майбутньому, отже, хата асоціюється з домовиною.

Вільна асоціативність закладена в природі самих художніх образів, проте тлумачення КС є не довільним, а закладеним у межах текстів, у яких вони функціонують: у вірші “Будеш, мати, мене зимувати” смисл словесного образу *хата* є подвійним, у поезії ж “Сестри білять яблуні в саду” є лише натяк на “іншу” хату, на передчуття смерті. У порівнюваних творах різні способи художньо-мовленнєвої організації, проте спільним є не тільки ключові лексеми *хата, кінь*, а й реалізація їхніх смислів. Автоінтертекстуальні доміантні в різних творах М. Вінграновського свідчать не про формальне вживання того ж художнього образу, а про метатекстову тяглість смислів, що стоять за цим образом, про їхню поліваріативність, що формують єдину авторську картину світу, утворюють художньо-естетичну цілісність тексту. Автоінтертекстуальність – це не віднайдення та групування віршів за формальною ознакою повторюваності КС чи їхніх смислів, а наявність численних зв’язків між смислами цих КС у тексті, які становлять структуру авторського коду для прочитання поезії. Смисли КС перегукуються, перетікають з одного вірша в інший. Сталість цих смислів і є втіленням єдиної цілісної авторської картини світобачення. Отже, перспективним у подальшому є з’ясування особливостей реалізації автоінтертекстуальності як невід’ємного форманту організації структурно-смислової цілісності поетичного тексту М. Вінграновського.

Література

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Худ. л-ра, 1972. – 470 с.
2. Вінграновський М. С. Вибрані твори / М. С. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1986. – 463 с.
3. Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.